

УКРАЇНА І СТАЛИЙ РОЗВИТОК: ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ ТА ЛОКАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ

Аналізуються політичні, соціальні й економічні причини відсталості України у процесі переходу до сталого розвитку. Розглянуті проблеми практики реалізації політичних рішень. Обґрунтована необхідність формування парадигми сталого розвитку як домінуючої цінності громадсько-політичної свідомості сучасного суспільства.

Ключові слова: сучасне суспільство, глобалізація, сталий розвиток.

Анализируются политические, социальные и экономические причины отсталости Украины в процессе перехода к устойчивому развитию. Рассмотрены проблемы практики реализации политических решений. Обоснована необходимость формирования парадигмы устойчивого развития как доминирующей ценности политического сознания современного общества.

Ключевые слова: современное общество, глобализация, устойчивое развитие

Political, social and economic reasons of backwardness of Ukraine are analysed in the process of passing to steady development. The problems of practice of realization of political decisions are considered. The necessity of forming of paradigm of steady development is grounded as to the dominant value of social and political consciousness of modern society.

Key words: modern society, globalization, steady development

Концепція сталого розвитку (sustainable development) визнана ООН як основний напрям розвитку людської цивілізації на XXI століття, якому немає альтернативи. На сьогодні це чи не єдина загальносприйнята більшістю держав світу форма відповіді людства на виклики глобальних проблем. У формулюванні ООН, сталий розвиток – це розвиток суспільства, що дозволяє задовольняти потреби нинішнього покоління, не наносячи при цьому шкоди можливостям майбутніх поколінь для задоволення їхніх власних потреб. Перехід до сталого розвитку слід розглядати як глобальний процес принципової зміни стосунків людини і природи,

в якому кожна країна повинна скоординувати з усім світовим співтовариством заходи, вжити в напрямку реалізації цілей і принципів нової цивілізаційної моделі.

Генеральна Асамблея ООН, як відомо, заснувала в 1992 році Комісію зі сталого розвитку, за підсумками роботи якої згодом були прийняті важливі рішення. В 1996 році Комісією були опубліковані індикатори сталого розвитку, за допомогою яких держави зможуть визначити рівень свого розвитку і приступити до поетапного вирішення проблем, що перешкоджають переходу до сталого розвитку. Під час саміту Всесвітнього економічного форуму в Давосі в 2001 році був презентований Індекс (ІЕС) країн, що дозволяє оцінити прогрес на шляху до сталого розвитку за допомогою 22 комплексних індикаторів, які разом охоплюють 67 різноманітних параметрів. На 11-й сесії ООН у м. Нью-Йорк (2003 р.) прийнято тематичну програму заходів для забезпечення сталого розвитку на період до 2017 року, яка базується на дворічних «циклах виконання» окремих завдань.

В даний час тільки в рамках ООН розроблено універсальний механізм узгодження рішень держав, що входять до складу організації, який має бути використаним для переходу до сталого розвитку. Його основу на національному рівні складають: науково обґрунтована екологічна, соціальна й економічна політика, демократичні інститути і цінності, що відповідають потребам людей, правопорядок, заходи для боротьби з корупцією, вирішення гендерного питання і створення сприятливих умов для інвестицій.

В умовах глобалізації, вирішальне значення у визначенні успіху національних зусиль країн, що розвиваються, мають зовнішні фактори. Розрив між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, вказує на необхідність динамічних та сприятливих міжнародних економічних умов, що забезпечують міжнародне співробітництво, особливо в галузі фінансів, передачі технологій, заборгованості і торгівлі, а також повну і активну участь країн, що розвиваються, у процесі прийняття рішень на глобальному рівні, що є необхідним для збереження і розвитку імпульсу глобального прогресу в напрямку до сталого розвитку.

Перші кроки та завдання України в процесі переходу до сталого розвитку визначено більше десяти років тому, шляхом поступового напрацювання внутрішньодержавних правових актів, спрямованих на підтримку міжнародних рішень і програм, однак проблема в практичній площині їх реалізації, переході кількісних показників у якісні, темпах імплементації ідеї сталого розвитку. Так, Основний закон визначає Україну як суверенну і незалежну, демократичну, соціальну, правову державу в якій серед інших прав кожен має право на працю, підприємницьку діяльність, соціальний захист, достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, безпечне для життя і здоров'я довкілля та ін. Концепція переходу України до сталого розвитку визначає мету, завдання та навіть передбачає етапи переходу до сталого розвитку. На різних (чотирьох) етапах переходу до сталого розвитку усі дії із забезпечення виконання завдань передбачається здійснювати скоординованими спільними зусиллями на державному, регіональному та місцевому рівнях, за активної участі наукових, освітніх, виробничих, фінансових, політичних та інших структур громадськості¹. Схвалена у грудні 1999 року Верховною Радою Концепція сталого розвитку населених пунктів ставить за мету створення умов для сталого розвитку поселень держави на 15-20 років і є основою для розроблення відповідних нормативно-правових актів та програм соціально-економічного розвитку населених пунктів, забезпечення у цій сфері скоординованої діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування². У квітні 2008 року Мінприроди розроблено проект Стратегії національної

екологічної політики на період до 2020 року. Визначаючи мету, принципи, цілі, інструменти та механізми реалізації Національної екологічної політики, Стратегія передбачає запровадження підходів концепції сталого розвитку, враховує сучасний стан навколишнього природного середовища, рівень розвитку економіки та соціальної сфери, технологій суспільної свідомості, екологічної освіченості населення, необхідність удосконалення системи доступу до природних ресурсів, розподілу одержаних від їх експлуатації витрат і доходів між різними верствами населення³. Серед важливих нормативно-правових актів регіонального значення варто згадати Протокол про збереження і стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, підписаної у м. Києві 22 травня 2003 року, поданий Кабінетом Міністрів на ратифікацію до Верховної Ради України⁴.

В короткостроковій перспективі, відмічають експерти ще у 2006 році, стратегічною метою сталого розвитку України повинне бути подолання економічної та структурної кризи, що розвинулись в період переходу до ринкової економіки та демократичного громадянського суспільства. Для досягнення сталого розвитку є необхідним комплексний підхід: 1) екологічна безпека: стратегічна мета – збереження і відновлення природних екосистем, стабілізація та поліпшення якості навколишнього середовища, зниження викидів шкідливих речовин тощо; 2) економічна стабільність: метою є створення соціально й екологічно ефективної економіки, що забезпечує гідний рівень життя громадян, конкурентоздатність продукції. Важливою цільовою настановою повинно стати забезпечення економічного розвитку переважно на вже освоєних територіях; 3) соціальне благополуччя: основною метою є збільшення середньої тривалості життя населення, планування родини та раціоналізація особистого споживання, поліпшення середовища існування людини, розвиток його соціальної активності. Забезпечення рівних можливостей в одержанні медичної допомоги, соціальний захист уразливих груп населення.

В довгостроковій перспективі акценти розвитку будуть зміщуватися з економічних на еколого-соціальні та з матеріальних на духовно-моральні й інформаційні. Почне формуватися нове суспільство, що є першим етапом становлення ноосфери, думки про яку висловлював В.І. Вернадський⁵. Україна є однією з найбільш підготовлених країн світу, яка б могла бути в лавах світових лідерів людського розвитку на новій інтелектуально-інноваційній основі, відмічають авторитетні дослідники. При цьому, йдеться, звичайно, не тільки про економічний ріст, а й про соціальний і культурний розвиток, зміцнення громадянського суспільства, демократії, повернення людських прав і свобод⁶. Геополітична спрямованість сучасного цивілізаційного процесу визначається його глобалізацією, відмічається у посланні Президента України до Верховної Ради України «Європейський вибір: Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки», прогресуючим зростанням значущості гуманітарної сфери, високих інформаційних технологій, постіндустріальних принципів суспільного розвитку, підвищенням ролі інтелектуального капіталу та менеджменту, соціальних і гуманітарних чинників економічного прогресу, утвердженням пріоритетності базових засад сталого розвитку, який сприяє не тільки економічному зростанню, а й справедливому розподілу його результатів, розширенню можливостей людей, їхньому збагаченню. Серед стратегічних пріоритетів розвитку визначені створення передумов для набуття Україною повноправного

членства в Європейському Союзі, забезпечення сталого економічного зростання, утвердження інноваційної моделі розвитку, соціальна переорієнтація економічної політики тощо⁷.

Разом з тим, промислове зростання в державі залишається низьким і створює загрозу самодостатнього зростання важких галузей, зокрема застарілої гірничо-металургійної галузі (близько 50% виробництв з виплавки сталі в Україні використовують архаїчний мартенівський процес, винайдений майже 150 років тому ще у 1860-х роках, тоді як у середньому в світі – лише 20% виробництв, а в ЄС, США і Японії мартенівське виробництво не використовується взагалі). Спад промислового виробництва в період кризи призвів до зменшення шкідливих викидів, але це лише крапля в морі, адже не всі підприємства з 25 потужних заводів-забруднювачів поспішають вдаватися до природоохоронних заходів⁸. За підсумками другого дня переговорів на Конференції ООН з питань зміни клімату в Копенгагені у грудні 2009 року, Україна була удостоєна одразу двох нагород «Динозавр дня» (перше та третє місце у рейтингу Сторін Конференції, що чинять найбільше перешкод для досягнення домовленостей про скорочення викидів парникових газів)⁹, а Київ, серед 30 європейських міст, виявився на останній позиції за екологічними показниками (якість води і ґрунтів, засилення транспорту на дорогах і кількість викидів, а також байдужість влади до всіх цих питань). Така ситуація, відмічають експерти, пов'язана не лише з фінансуванням культурологічних і екологічних програм за залишковим принципом, а й з необхідністю зміни психології людей, їх ставлення до природи. Ми втратили знання про природу. Ми втратили те велике природошанування, яке було притаманне українській культурі. Українців найбільше непокоїть низький рівень зарплат та пенсій, зростання рівня безробіття й цін, а екологічні проблеми не є найгострішими. За даними опитування, екологічна ситуація турбує 14% населення, а минулого року цей показник сягав майже 20%¹⁰.

Охорона довкілля тісно пов'язана з соціальною і демографічною ситуацією, відмічає Президент Інституту сталого розвитку України ім. В.І. Вернадського Ю. Щербак. Соціальна деградація і озлидніння суспільства призводить до деградації довкілля. І навпаки... Керівництву країни треба визнати сумну істину щодо того, що Україна стала брудною країною – чи не найбруднішою в Європі не лише в політиці. Міф про чистоплотність українців упав у нас на очак. То ж перше гасло сталого розвитку для України – очищення. Без реформи ЖКГ та співпраці з великим бізнесом втілити в життя це гасло не можливо.

Будівля сталого розвитку, відмічає автор – це складно збалансована конструкція, що тримається на кількох колонах. Крім традиційно визнаних у ній економічної, соціальної та екологічної складових, важливу роль, особливо стосовно України, відіграє соціо-політична ситуація. Досить згадати коротку історію незалежної України з її трьома президентами і чотирнадцятьма урядами, які борсалися у вирі сьогоденних проблем і не мали можливості зазирнути в майбутнє, щоб зрозуміти, наскільки нестабільною є державно-політична пострадянська система, яка не вийшла за межі парадигми індустріального суспільства.

За таких умов комплексна програма імплементації на національному рівні рішень, прийнятих на саміті сталого розвитку в Йоганнесбурзі (2002), затверджена Кабінетом Міністрів України в 2003 р., стала черговою невиконаною відпискою. Такі декоративні утворення, як Національна рада сталого розвитку при Президенті України і Національна комісія сталого розвитку при Кабінеті Міністрів

України або взагалі не скликалися, або були обмежені консультативними функціями.

Про який сталий розвиток можна говорити в країні, де ведеться шалена і безпринципна боротьба за владу (тобто розкрадання загальнонаціональних ресурсів), де перманентні міжпартійні (міжкланові) та міжособистісні конфлікти в керівництві перетворили Україну на посміховисько Європи. Країна, яка дозволяє нестримно збагачуватись вузькій групі олігархів, тримаючи на грані зубожіння більшість трудового народу, порушує один з фундаментальних законів сталого розвитку – гармонізацію соціальних стандартів та економічних показників.

Роль влади вбачається автором вже сьогодні в розробці надзвичайної державної програми підготовки України до життя і роботи в умовах глобального потепління, опустелювання, підняття рівня Світового Океану, пошуку відповіді на запитання що робити з сільським господарством у посушливих районах, як врятувати життя літніх людей, і як допомагати дітям пережити спеку, як створити потрібну для існування людей інфраструктуру і як уникнути нашестя мільйонів екологічних біженців¹¹.

Погоджуючись з позицією автора, відмітимо, що результати переходу України до сталого розвитку залежать не лише від політичної волі влади, стабільності її функціонування, а й наявності політичного базису стійкого розвитку в державі. В даному випадку, звичайно, мова іде виключно про демократичну політичну систему як таку, що здатна в межах концепції забезпечити систему відносин в яких людина виступала б їх суб'єктом а не об'єктом. Як і в більшості країн так званих молодих демократій, демократичні цінності й інститути перебувають у стані формування, до того ж під впливом не простих глобальних тенденцій. Для зміцнення соціальної складової стійкого розвитку політичній еліті нашого суспільства необхідно подбати про зміцнення історико-культурних традицій Сходу і Заходу держави, вироблення політики об'єднання нації і збереження цінностей поколінь, справедливого розподілу матеріальних благ, створити більш ефективну систему прийняття рішень по забезпеченню життєдіяльності населення, їх реалізації та контролю виконання. На жаль мізерним у цьому питанні є значення політичних партій та рухів. Усі програми й маніфести політичних партій містять популістські обіцянки виборцям, але не пропонують, а відтак і не відстоюють стратегічних програм майбутнього України, її постіндустріального розвитку за рахунок наукоємних, заснованих на знаннях енерго- і ресурсозберігаючих технологій.

Важлива роль в реалізації стратегічних завдань переходу до сталого розвитку відведена громадянському суспільству, оскільки це є справа всіх і кожного. Вже накопичено хоча і не значний, але власний досвід сталого розвитку, який необхідно зберігати і примножувати. Поступово в українському суспільстві формується, особливо серед молоді, потреба в політиці, що органічно поєднає прагнення політичної і економічної свободи, соціальної справедливості та екологічної безпеки. Підтвердженням цьому є форум в знак підтримки міжнародного саміту в Копенгагені (2009) за участю найбільших неурядових організацій України та світу, а також представників бізнес сектору під назвою «Молодь для суспільства», який відбувся 9 грудня 2009 року у Донецьку за ініціативи міжнародної молодіжної асоціації «AIESEC Україна». Світова практика показує, відмічають учасники форуму, що об'єднавшись, суспільство в силі розвивати, контролювати та вимагати змін не тільки від бізнес сектору, але й від уряду. Це зустріч спрямована на надання освіти, підняття та вирішення актуальних проблем, які вже дав-

но нависли горою над українським народом, а саме: екологія, енергозбереження, здоров'я нації, соціальна відповідальність громадян. Після проведення форуму спільно з учасниками зустрічі очікується реалізація 14 екологічних проєктів у всіх куточках України¹².

В оцінці значимості складових сталого розвитку (економічна, екологічна, соціальна) не варто надавати пріоритету якійсь одній із них. Ці складові комплексно взаємопов'язані і є повноцінними при їх одночасному запровадженні і розвитку. Економічна складова поєднує в собі лише окремі блоки проблем і практик. Країни світу мають загальну мету визначену концепцією, але кожна з них має свій шлях пошуку і реалізації схвалених завдань, оптимізації дії принципів. Європейська модель «еко-соціальної ринкової економіки», що нині висувається майже в кожній програмі консервативних, соціал-демократичних і ліберальних партій країн ЄС, є сучасною європейською реалізацією концепції сталого розвитку і може служити як стратегічний орієнтир для України. Ця доктрина була офіційно закріплена ЄС у 2001 році з прийняттям «Стратегії сталого розвитку Європейського Союзу», що визначає загальний вектор змін на рівні політики і законодавства як ЄС в цілому, так і його країн-членів.

Еко-соціальна ринкова економіка і сталий розвиток суспільства ґрунтуються на трьох підмурках – це органічне поєднання економічної ефективності, соціальної справедливості та ресурсно-екологічної збалансованості. Економічне зростання, що відбувається без врахування екологічних чинників, не може бути сталим і тривким в довгостроковій перспективі. Так само неприйнятною є охорона довкілля, що готова нехтувати інтересами людей і приносити в жертву задоволення базових людських потреб (це, на жаль, властиво для багатьох екологічних рухів та партій зелених). Масштабні ж соціальні проєкти, яким бракує надійного економічного механізму створення суспільного багатства, як засвідчив історичний досвід побудови комунізму, також зрештою приречені на невдачу¹³.

Для України, яка перебуває в пошуку свого шляху, справедливо відмічає М. Згуровський, дуже важливо не припуститися принципових помилок. Ризик полягає в тому, що значно легше віддати перевагу успішному «шаблону», зокрема зовні привабливому економічному розвитку, без урахування в єдиній, цілісній моделі екологічної та соціальної сфер. Тим більше що втілення концепції сталого розвитку не гарантуватиме швидкого зростання добробуту людей, натомість вимагатиме напруженої роботи й консолідованих зусиль політиків, управлінців, учених та всього прогресивного населення України.

Порівняно високі результати на шляху втілення концепції сталого розвитку передовими країнами пояснюються практикою поєднання таких важливих факторів розвитку економіки, як рівень та якість інновацій, пріоритетна підтримка досліджень, значні іноземні інвестиції, з досконалим законодавством країн у сфері оподаткування бізнесу та високих технологій, ефективним захистом приватної власності, і особливо інтелектуальної, низьким рівнем корупції, орієнтацією політики країн на створення економік за моделлю «добробуту для всіх» замість моделі «байдужості до стихійного ринку». Найяскравіше цю стратегію розвитку демонструють Фінляндія, Данія, Ісландія, Швеція.

Країни-лідери мають порівняно непогані природні ресурси, невисоку щільність населення, вони досягли хороших успіхів в організації комплексних природоохоронних заходів... Суттєво, що країни «великої вісімки», за винятком Канади, не належать до світових лідерів за станом охорони навколишнього сере-

довища... Рівень економічного розвитку країн, виражений в обсягах ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності, також не обов'язково гарантує кращий стан їх навколишнього середовища... За винятком Японії, країни «великої вісімки» не входять до десятки лідерів за індексом соціального розвитку, за винятком Канади ці країни не входять до десятки кращих за індексом сталого розвитку. Але від початку 90-х років минулого століття країни лідери активно розбудовували у себе модель «екологічної економіки» та «економіки знань». Вони почали масово виробляти нові знання, «екосистемні» товари і послуги, а через декілька років ввели до своєї стратегії ще один продуктивний фактор розвитку – соціальний капітал. Тому на сьогодні це країни з добре гармонізованими складовими сталого розвитку: економічною, екологічною і соціальною. Вони найбільшою мірою наблизилися до моделі розумного (Smart) суспільства, що є вищою формою розвитку суспільства, заснованого на знаннях.

Принципово важливим є те, що Україна досі перебуває у стані дискусії з приводу своєї національної ідентичності, вона ще не визначилася з політикою і стратегією власного розвитку і процес цей затягнувся в державі на роки. За 18 років свого існування новітня Українська держава остаточно ще не визначила координати свого перебування і напрямку руху, вкотре стоїть перед вибором куди йти. Це знову прозвучало на парламентських слуханнях «Про національну ідентичність в Україні в умовах глобалізаційних викликів: проблеми та шляхи збереження», яка відбулася у грудні 2009 року¹⁴. За таких умов, вважає авторитетний вчений, найкращі реформи економіки, науки, освіти, інноваційної сфери не дадуть бажаних результатів, оскільки ці реформи є похідними від головного – політичного визначення шляхів розвитку держави... Напевно, російська модель і модель ЄСР (як визначальна) буде мало перспективною для України. Насамперед тому, що ця модель переважно визначатиметься ресурсо-орієнтованим і ресурсо-енерговитратним характером економіки Росії і меншою мірою – інноваційним, європейським. Тому в ЄСР успішними можуть бути економіки ряду країн СНД, багатих на ресурси і об'єктивно не зацікавлених у пріоритетному розвитку соціального (людського) капіталу. Україна ж у такому альянсі буде позбавлена можливості активно використовувати саме цей, найважливіший для неї капітал для власного розвитку.

Копіювання моделі ліберального капіталізму, що домінує у країнах «великої вісімки» і деяких країнах Південно-Східної Азії, також є неперспективним. Хоча ці країни і намагаються швидко адаптуватися до глобальних змін, але їм не під силу подолати головну ваду зазначеної моделі. Вона полягає в безумовній максимізації прибутків на користь обмеженої соціальної групи «господарів життя», а це, у свою чергу, призводить до виснаження природних та соціальних ресурсів, на яких ґрунтується добробут і гуманітарний розвиток людей, а також виживання біологічних видів¹⁵.

Складна цивілізаційна архітектура сучасної України є не лише чинником, що ускладнює походження процесів консолідації і національно-культурного поступу, а й надає можливості для пошуку адекватних відповідей-відгуків на духовні, економічні, екологічні та політичні виклики, які поставила перед людством епоха глобалізації з її домінантами споживницького світовідношення, уніфікацією культурного простору, плюралізму і конформізму як ідеологічних настанов і самоцінностей. Важливе місце у розвитку сучасного суспільства і держави, як засвідчує політична практика, належить цінностям, як світоглядному підґрунтя культури. Не дивлячись на формальне сприйняття концепції сталого розвитку на

рівні світової спільноти, напрацювання певних нормативно-правових актів на національному рівні, ідея сталого розвитку не набула ціннісних характеристик у суспільній свідомості громадян, не стала домінантою складовою їх соціальної культури. То ж спіх переходу України до сталого розвитку значною мірою буде залежати від вирішення проблем локального характеру, серед яких чи не найважливішою є формування парадигми сталого розвитку через призму ціннісних характеристик .

1. *Концепція* переходу України до сталого розвитку. Режим доступу: http://www.greenparty.ua/news/development/development-news_13880.html 2. *Концепція* сталого розвитку населених пунктів. Схвалено Постановою Верховної Ради України від 24 грудня 1999 року №1359 –XIV. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1359-14&c> 3. Мінприроди розробило проєкт Стратегії національної екологічної політики на період до 2020 року. Урядовий портал. Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=123754269 4. *Постанова* Кабінету Міністрів України від 29 липня 2009р. Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/cardnpd> 5. *Попов О.Л., Краснокутський С.Г., Артюх С.В.* Що таке сталій (стійкий) розвиток суспільства. Режим доступу: <http://vybohy.org/articles/410.html> 6. *Ніколаско С.М.* Сталій розвиток 2007. Звернення до читачів. Режим доступу: <http://who-is-who.com.ua/book/ust2007.html> 7. *Європейський вибір: Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки.* Послання Президента України до Верховної Ради України. Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=3172 8. *Гаврилишин Б., Вовк В.* Стратегія сталого розвитку та європейська модель «еко-соціальної ринкової економіки» як основа конкурентноздатності України в сучасну епоху. Режим доступу: <http://www.greenkit.net/Members/intereco/strategy> 9. Екологічні новини від Зеленої Хвилі/ Україну двічі визнали « Динозавром дня». Режим доступу: <http://ecoclub.kiev.ua/index.php?go=News&in=view&id=955> 10. *Коваленко Н., Щерстюк Н.* Чому Київ – найбрудніше місто Європи? – Радіо Свобода 2009. Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1900505.html> 11. *Щербак Ю.* Сталій розвиток і майбутнє України / ДЕНЬ/. Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/188884/> 12. Sostav. ua – AIESEC Україна проводить форум в знак підтримки міжнародного саміту в Копенгагені. Режим доступу: <http://www.sostav.ua/news/2009/12/04/51/27718/> 13. *Вовк В., Гаврилишин Б.* Стратегія сталого розвитку та європейська модель «еко-соціальної ринкової економіки» як основа конкурентноздатності України в сучасну епоху // Club of Rome Ukrainian Association. Режим доступу: <http://clubofrome.org.ua/corweb/Article/1/> 14. *Молодій Ю.* Ми – українці: Пошук себе в глобальному світі/ Коломия ВЕБ Портал. Режим доступу: <http://kolomyia.org/se/sites/pb/?nid=22574> 15. *Згуровський М.* Україна у глобальних вимірах сталого розвитку. Режим доступу: <http://www.dt.ua/3000/3100/53397/>